

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

3-2024

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

O'zbekistonda nomoddiy madaniy meros muhofazasi.....	332
U.N.Olimov	
Arab tarixshunosligida XIX asr oxirida Markaziy Osiyodagi siyosiy jarayonlar va Rossiya imperiyasi bosqinining o'rganilishi	336
M.Q.Tolibboyev	
O'zbekiston hududida mahallaga xos ilk belgilarning paydo bo'lishi va boshqaruv an'analarga doir mulohazalar	340
X.S.Jumanazarov	
Xalq tabobatida davolash usullarining mintaqaviy xususiyatlari.....	346
Sh.N.Jo'rayev	
Sulton Husayn Boyqaro davrida diniy ulamolarning o'rni.....	351
O.M.Normatov	
O'zbekistonda o'tkazilgan rayonlashtirish natijalari.....	356
D.G'.Mirzayev	
"Turkiston viloyatining gazetasi" da Qo'qon xonligining bosib olinishiga oid ma'lumotlar tahlili	361
A.O.Toirov	
Anushteginiylar sulolasi davrida ijtimoiy hayot.....	369
P.A.Nabiyev	
"Farg'ona vodiysi tojiklarining farzand tug'ilishi va to'y marosimlari bilan bog'liq bo'lgan urf-odat va an'analari (Qorategin tojiklari misolida)"	373
A.A.Mamadjanov	
Muhammad Vafo Karmanagiy – Buxoro amirligi tarixchilik maktabining ilk vakili	378
P.A.Арслонзода	
Тасвири макотиб ва мадориси аморати бухоро дар "Ёддоштҳо"-и Садриддин Айни	382

ADABIYOTSHUNOSLIK

A.A.Kasimov, Sh.G'.Akbarova	
Badiiy retsepsiyaning nazariy asoslariga doir.....	389
Z.J.Pardayeva	
Dostoevskiy, Baxtin, Polifonik roman	393
H.Jo'rayev	
Totem tushunchalarning ijtimoiy tafakkur tarixidagi o'rni.....	401
K.A.Jamahmatov	
Adabiy manbalarda Arshiy Termiziyning hayoti va ijodiy faoliyatining tadqiqi	404
X.Jo'rayev, M.Ismoilova	
Ijtimoiy tafakkurning majoziy ifodasi	410
I.I.Rustamova	
Dramada sahnada ko'rinmaydigan qahramon va uning badiiy talqini	413
M.A.Jo'rayeva	
Jadid adabiyotida safarnoma janri va uning taraqqiyoti	417
M.Islomova	
Taqlid va Tasvir	421
D.G'.Gafurova, A.A.Qayumov	
Isajon Sulton hikoyalarda shamol timsoli.....	424
X.T.Мирзаев	
Талқини рукноҳои арӯзӣ дар рисолаи "Меъроҷ-ул-арӯз"-и Муҳаммад Фиёсиддин	428
N.Q.Bo'riyeva	
J.R.R.Tolkinning "Uzuklar hukmdori" asarida yaxshilik kontsepti.....	433
M.Sh.Dehqonova	
Mustaqillik davri dramaturgiyasi va adabiy tanqid.....	440
G.A.Mashrapova	
Ertak syujet tiplarida qidiruvga qarshi safar (antiqidiruv) motivi turlari.....	445
Q.V.Yo'lchiyev	
Abdulla Sherning "Ikki ayol haqida qo'shiq" she'ri tahlili	449
B.N.Isakova	
Adabiyotda badiiy va mushtarak tarjimaning ahamiyati	456

UO‘K: 930.2(575.171) “18/20”

SULTON HUSAYN BOYQARO DAVRIDA DINIY ULAMOLARNING O‘RNI**РОЛЬ РЕЛИГИОЗНЫХ УЧЕНЫХ ВО ВРЕМЯ ПРАВИТЕЛЯ СУЛТАНА ХУСЕЙН БАЙКАРА****THE ROLE OF RELIGIOUS SCIENTISTS DURING THE RULE OF SULTAN HUSAYN BAYQARA****Jo‘rayev Sherzod Norovich**

Oriental universiteti, Tarix kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Temuriylar saltanatining eng yorqin vakillaridan biri bo‘lgan Sulton Husayn Boyqaroning hokimiyatga kelishi tarixi, Xuroson va Movarounnahrda iqtisodiy va siyosiy jarayonlar, uning davlat va jamiyat hayotini ijobiy tarafdagi o‘zgartirish uchun olib borgan islohotlari haqida ma‘lumotlar keltirilgan. Sulton Husayn Boyqaro davrida faoliyat yuritgan diniy ulamolar, ularning jamiyatdagi ta‘sir darajasi, saroy va uning tashqarisida tutgan o‘rni ham tadqiq qilingan. Temuriy hukmdorlar davrida har qanday yirik masala yuzasidan yoki butun mamlakatga tegishli qonun va qarorlar qabul qilishda diniy ulamolarning maslahati bilan ish tutilganligi, bundan tashqari siyosiy jarayonlarga ham diniy ulamolarning aralashuvi masalasi bayon etiladi. Tadqiqot davomida, diniy ulamolarning salatanatda obro‘si yuqori bo‘lganligini, hukmdorlar ular bilan doimiy tarzda muloqotga bo‘lganligi va maslahatlar olib turganligini ko‘rishimiz mumkin.

Аннотация

В данной статье собрана информация об истории прихода к власти султана Хусейна Байкара, одного из ярчайших представителей империи Тимуридов, экономических и политических процессах в Хорасане и Мавераннахре, а также о проведенных им реформах по изменению государственной и общественной жизни к лучшему. Также были изучены религиозные ученые, действовавшие во время правления султана Хусейна Байкара, уровень их влияния в обществе и их роль во дворце и за его пределами. Утверждается, что в период Тимуридов ученые-религиоведы консультировались с советом теологов по любому важному вопросу или при принятии законов и решений, затрагивающих всю страну, а также по вопросу вмешательства ученых-религиоведов в политические процессы. В ходе исследования мы видим, что религиозные учёные пользовались в Султанате высоким авторитетом, а правители постоянно общались с ними и давали советы.

Abstract

This article contains information about the history of the rise to power of Sultan Husayn Bayqara, one of the brightest representatives of the Timurid Empire, economic and political processes in Khorasan and Mavrennakh, as well as the reforms he carried out to change state and public life for the better. The religious scholars active during the reign of Sultan Husayn Bayqara, their level of influence in society, and their role in the palace and beyond were also studied. It is stated that during the Timurid period, religious scholars consulted the council of theologians on any important issue or when making laws and decisions affecting the entire country, as well as on the question of the intervention of religious scholars in political processes. During the study, we see that religious scholars enjoyed high authority in the Sultanate, and the rulers constantly communicated with them and gave advice.

Kalit so‘zlar: Temuriylar, Mavrennakh, Sulton Husayn Boyqaro, Abu Said, Yodgor Mirzo, Abdurahmon Jomiy, Qorabog‘.

Ключевые слова: Темуриды, Мавераннахр, Султан Хусейн Байкара, Абу Сеид, Ядгар Мирза, Абдурахман Джамии, Карабах.

Key words: Timurids, Movarounnahr, Sultan Husayn Bayqara, Abu Said, Yadgor Mirza, Abdurahman Jami, Karabakh.

KIRISH

Bizning tariximizda ko‘plab davlatlar mavjud bo‘lib, ularning davlatchilik tajribalari hali-hanuz o‘rganiladi va ularning yutuqlari, tanazzuli sabablari tahlil qilinib, kerakli xulosalar olinadi. Amir Temur davlatining davomchisi hisoblangan Husayn Boyqaro davlati tarixda 1469-yildan 1507-yilga

qadar davom etib, 37 yillik davrni o'z ichiga oladi. Husayn Boyqaro uzoq yillik kurashlar oqibatida 1469 yilda taxtni egallaydi. Uning taxtga kelish oldi vaziyat butun bir Temuriylar uchun tahlikali davr edi. Sulton Abu Said Qorabog'da turkmanlar qo'lida vafot topadi. Turkmanlar temuriy shaxzoda Yodgor Mirzoni shoh ko'tarib, butun Xurosonga da'vogarlik qila boshlaydi. Abu Saidning o'g'li Sulton Mahmud Hirotda tezlikda qaytib o'z nomiga xutba o'qitadi [1:619]. Shunday vaziyatda Sulton Husayn Boyqaro Xuroson taxtni egallab, ko'p yillar davomida davlatni adolatli tarzda boshqaradi. Uning boshqaruvi davrida diniy ulamolarga bo'lgan hurmat oshib, o'z qarorlarini qabul qilishida ularning maslahatlari bilan ish ko'rganligi tarixiy mabalarda qayd etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Husayn Boyqaro davri, xususan temuriy hukmdorlarning boshqaruvi davridagi diniy ulamolar haqida milliy tarixchilarimiz bilan birgalikda, dunyoning boshqa davlatlarida ham ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Adabiyotlarni tahlil qilish jarayonidan davriylik, sulolaviy, hududiy ussulardan foydalanilgan. Ayniqsa, hududiy nuqtai nazardan Xuroson va Movarounahr tarixi tadqiq qilinganida, har ikki hududning o'zaro taqqoslanib, o'xshash va farqli jihatlari o'rganilganini ko'rishimiz mumkin. Shartli ravishda bu davrga oid tadqiqotlarni milliy [5; 6] va xorijiy [7; 8; 9; 10] adabiyotlarga bo'lishimiz mumkin.

NATIJA VA MUHOKAMA

O'sha davrda xalqqa mard, jasur hukmdor zarur edi. Xalqning xavfsirashi juda o'rinli edi, chunki turkmanlar keltiradigan talofatlari haqida xalq bilan bu holatni bartaraf eta oladigan kuch kerak edi. Sulton Husayn Bayqaroning janglarda qilayotgan jasoratlari xalq orasida tarqalganligi tufayli xalqning to'p-to'p bo'lib, Sulton Mahmuddan yuz o'girishiga sabab bo'ladi. Manbada ushbu holat quyidagicha keltiriladi. "Sulton Abu Said Mirzoning qayg'uli voqeasi xabari hirotliklarga aniq tiniq ma'lum bo'lgach, xalqning ko'pchiligi Hirotda kelib, o'zi va ota-bobosi nomiga xutba o'qitgan Sulton Mahmud Mirzoga emas, balki mansur xoqonga tarafdor bo'lib, to'p-to'p umid yuzini ul hazratning olampanoh dargohiga qaratdilar. Shunga ko'ra Sulton Mahmud Mirzo Movarounahr tomon ketishga majbur bo'lib, yul sari qo'zg'aldi" [2:704]. Xondamirning ta'kidlashicha, ayni shu holatda chekinayotgan Sulton Mahmud yarim farsax masofadan o'tayotgan edi, Husayn Bayqaro amirlari jangga ruxsat so'rashganda Husayn Bayqaro muruvvat yuzasidan ruxsat bermadi deb ta'riflaydi. Ammo siyosat yuzasidan qarajak, Turkmanlar xavfi oldida arzimagan o'ljani deb bo'lajak ittifoqchini tutush vaziyatga noto'g'ri baho berish bo'lardi. Hirotda esa to's-to'polon boshlanib bebosh amirlar xalq mulkiga qo'l cho'zishi, xalqni talaydigan zo'ravonlarning zulmi boshlanadi. Eski gina-kuduratlar o'rtaga chiqib zo'rovonlik kuchayganligi oqibatida og'ir vaziyat vujudga keladi. Husayn Bayqaro shaharga kirmasdan Shayx Abusaidxon Darmiyon Hirotda dorug'asi etib tayinlanadi. Shaharga kirgan dorug'a xalqning moliga qo'l cho'zgan fitna va fasod ahlidan anchasining boplab ta'zirini berib, adolat va dod so'rash palosini yoydi. Jar chaqirtirib "Hech bir odam biron-bir sabab bilan bo'lsa ham, hech kimsaga tegmasin" [2:705] degan buyruqni xalqqa yetkazdi va ul janobning insofligi sharofatidan hirotliklar bebosh va buzuqilarning jabr-u jafosidan qutuldilar. Xondamirning yozishlaricha, 1469-yil 24-mart kuni Hirotda juma kuni katta Jome' masjidida Sulton Husayn Bayqaro nomiga xutba o'qiladi va taxtga kelganda, dastlabki muammo davlatning diniy mafkurasi masalasi o'rtaga chiqadi. Bir guruh olimlar "shia" mazhabini davlat mazhabi deb e'lon qilish borasida tashviqot boshlab yuborishadi. Katta ko'chalarda shialar va sunniylar o'rtasida janjallar ko'tarila boshlaydi. Hirotda o'ta darajada e'tiborli va qudratli bo'lmish hanafiy mazhabining vakillaridan bir guruhi saltanat poyiga borib, ahli sunnat rasm-rusumlarini ustun tutish borasida so'zlar aytib, xutbani o'zgartirish fikridan qaytarishga erishdilar. O'sha vaqt bu jamoa iltimosini qabul qilib, fitr hayiti kuni xatib xutbani taomil bo'yicha o'qidi [2:709]. Bu voqea 1469-yil 14-aprel kuniga to'g'ri keladi. Abdurazzoq Samarqandiyning yozishicha, Sulton Husayn qiyin vaziyatda Abdurahmon Jomiyga xat yozib maslahat so'raydi. Javobda esa ahli sunna yo'lida qolish tavsiya etiladi. Bu oqilona tadbir, y'ani ahli ilm va olimlar bilan maslahatlashib ish yuritish, davlatda hukmdoriga nisbatan xalq ishonchini oshiradi. Keyingi tadbirlardan biri Sulton Husayn Boyqaro Sulton Abu Saidning mirzoning qizi Shahrbonu begimga uylanadi. Sulton Abu Saidning farzandlari katta mavqe va kuchga ega ekanligini inobatga olsak, bu nikohdan siyosiy maqsadlar borligi aniq bo'ladi. Fikrimizni tasdiqlaydigan holat shuki, Shahrbonu begim bilan oralari kelishmay qolgan Boyqaro, Shahrbonuni taloq qilib Samarqandga jo'natib yuboradi, lekin uning singlisi Poyanda Sultonbegimni o'z nikohiga oladi. Ikki o'rtada muhabbat va sevgi rishtalari vujudga keladi. Davlat

TARIX

tamoyillarini mustahkamlovchi yana bir tadbir bu- yangi qarorgohning qurilishidir. "Jahonoro" deb nomlanuvchi qasr loyihasini ishlanib, qisqa vaqt ichida qurib bitkaziladi va Shohruh davridan beri podshohlar qarorgohi bo'lmish "Bog'i Zog'on" qasridan ko'chiriladi. Manbada keltirilishicha, bu qasrni ko'rkam va chiroyli qilishda umri davomida tirishib, kuch va mablag'ini ayamadi [2:709]. Bu tadbirlardan maqsad Shohruh avlodlari oldida yangi saroy qurib uning xotirini qilib bu joyni muqaddas deb bilish, yoki o'z davlatida yangi qarorgoh qurish masalasi o'zligini yana bir namoyon qilish bo'lgandir ehtimol.

Sulton Husayn Boyqaroning oldiga Mir Alisher Navoiy Movorounnahrdan keladi, Movlono Qutbiddin Tovus Semnoniy, Xoja Sayfiddin Muzaffar kabi obro'li ulamolar Iroq va Ozarbayjon tarafdin kelishadi hamda kerakli vazifalarga tayinlanadilar [2:711].

1469-yil 24-iyulda Husayn Boyqaroning onasi Feruzabegim olamdan o'tadi. Shoh g'amga botib davlat ishlariga qo'l siltab qo'yadi. Motam marosimlarini bajarishga kirishib, bir necha kun osh berib onasiga atab Xiyobon ko'chasida maqbara qurdiradi.

Ayni shu damlarda Turkmanlar ichida yashayotgan Yodgor Muhammad Mirzo Xurosonga yurish qiladi. Bu Temuriy shahzoda tarbiyasi bilan ammasi o'qimishli va oqila ayol Poyanda Sulton begim shug'ullangan bo'lib, Poyanda Sulton begim maslahati bilan Turkman Jahonshoh qoraqyunlilar saroyida edi. Jahonshoh o'lgach, oqquyunli qabilasi yetakchisi Hasanbek Yodgor Mirzoga hurmat ko'rsatib, unga yordam beradi. U Yodgor mirzoga merosiy mamalakatini olish uchun katta qo'shin yuboradi. Bu voqealar 1469-yil sentabr oyida bo'lib o'tadi, Yodgor mirzoning dastlabki urushi mag'lubiyat bilan tugaydi. Yodgor mirzoga turkmanlarning katta qo'shining madadi va bundan tashqari, temuriy amirlar va barlos beklarining ham madad berishlariga qaramay, Sulton Husayndan yengiladi. Jangda Sulton Husayn jasorat ko'rsatadi [2:717]. Asirga olinganlar qatl etiladi, Shayx Said To'g'oniy, Muhammad Ko'kaldosh, Amir Ayyub kabi ko'plab amirlar asirga olinadi. Amir Ayyub, Amir Ahmad, Sulton Hasan ismli amirlar tirik qoldirilib ko'p nufuzli amirlar ham qatl etiladi. G'alabadan keyin Sulton Husayn Boyqaro aysh-ishrat bilan vaqt o'tkazadi. Dushmanning keyingi taqdiri va uning orqasida turgan Turkmanlarning ahvoli haqida qayg'urilmaydi. Turkmanlar Sardori Amir Hasanbek va oqquyunli qabilasi dushmanlari sanalgan qoraqyunli qabilasi shahzodasi Ibrohim Mirzo boshchiligida Yor Ali Turkman, Bayram va Muhammad Ali Shakar kabi amirlar 1000 nafar askar bilan Sulton tomonga o'tadi. Ularni yaxshi kutib olgan Sulton Husayn ularga to'la quvvat bilan yordam beradi. Amir Hasandan elchi kelib, ularni qaytarib berishni talab qilganda ham sergaklanmaydi. Axir elchilikdan boshqa maqsadlar ham bor ediki vaziyatni sinchiklab o'rganish, qo'shinning ahvoli amirlarning kayfiyatini bilish yoki vaqtdan yutish va hokozo kabilar. Bizningcha, bu talab faqat vaqtdan yutish hisoblangan, chunki Yodgor mirzoga 2 ming boshdan oyoq qurollangan qarindoshlari bo'lgan Amir Yusufbek, Amir Husaynbekni yordamga jo'natadi. Bu ham yetmaganidek, Qoin viloyati amirlari qarindoshlari urushib uning oldiga kelganda, ming nafar askar berib, Husayn Boyqaroning noibi hisoblangan Qahdiston amiri Amir Shayx Zohid Toramiy ustiga yuboradi va ular amirni o'ldirib viloyatni bosib oladilar.

Bu xabarlarning Hirotda keng tarqalishi esa Amir Ayyub Shayxiy Jaloyir, Ne'mat Xorazmiy kabi amirlarning Yodgor mirzo tomonga qochib ketishiga sabab bo'ladi [2:720]. Aynan shu davrda Astrobod kiraverishida o'tirgan Amir Hasan Shayx Temur Yodgor mirzodan yengilibdi va bir necha kun qal'ada qamalda qolib keyin Yodgor mirzoga taslim bo'libdi degan mish-mishlar askorgohda keng tarqaladi. Natijada lashkarlar to'p-to'p bo'lib qochib keta boshlaydilar. Saltanat ustunlaridan bo'lgan amirning dushman tomonga o'tishi qolgan askarlarning qochib ketishiga turtki bo'ladi [2:722]. Demak, Sulton g'oyaviy kurashga, ya'ni axborot hurujlariga e'tibor bermagan, yoki bu kabi xabarlarni oldini olishga urinmagan. Askarlar va xalq orasida tarqaladigan xabarlarning filtri qilinmagani ularga qarshi kurashilmagani davlatni jiddiy zaiflashtiradi.

Yodgor mirzo qo'shini dastlabki jangda Boyqarodan mag'lubiyatga uchraganda, bir qism askarlar qochib Nishopur atrofida zo'ravonlik qilib yurishgan va keyinchalik Isfaroyn shahriga kelgan Yodgor Mirzo haqida eshitib, unga borib qo'shiladi. Demak, bu holatda mamlakat dushmandan to'liq tozalanmasdan bayram tadbirlari boshlab yuborilganligini guvohi bo'lamiz.

Undan tashqari Sulton Husayn o'ta qattiqqo'llik bilan jazo choralarini qo'llaydi. Masalan, Sabzavor shahriga Yodgor mirzo qo'ygan Qozibek bilan 70 jangchi asirga olinadi va Qozibekdan boshqa barchasi qatl eyiladi [2:720]. Yoki Panjdahana mavzesida asirga olingan ulug' amirlarning

barchasi qatl etiladi. Hasanbek Oqquyunlining xos navkari bo'lgan birgina kishi tirik qoldiriladi. Bu holat esa dushmani qattiq jang qilishga undaydi va Sulton Husayn amirlarining esa qo'rquviga sabab bo'ladi.

1470-yillarda Yodgor Mirzo avozasi kelib askarlari kamayib qolgan Sulton Husayn Mashhad shahriga yo'l oladi. Imomlardan biri hisoblangan Ali ibn Muso ar-Rizo ziyoratgohi tomon yo'l oladi. Qurbonliklar qilib Allohdan madad tilaydi. Bu holatda shia imomlarining g'oyaviy markaziga kelinishi ham ilohiy madad tilash va Xurosondagi shia ulomolarining mehrini qozonish bo'lganligi ehtimoldan yiroq emas. Mashhad atrofida turgan Sulton Husayn Hirotda xalq qo'zg'oloni bo'lganligi haqida habar oladi. Qo'zgon sababi qo'yidagicha keltiriladi, Xo'ja Abdulloh ismli amaldor Devon boshlig'i bo'lgan Xoja Qutbiddin Tovus Semnoniy ustidan chaqimchilik qiladi. Natijada Xoja Qutbiddin Tovus Semnoniy xibsga olinadi va mol-mulki musodara qilinib, 300 ming dinor jarimaga tortiladi. Uning o'rniga Xoja Abdulloh va Xo'ja Nizomiddin Baxtiyoriy oliy devon boshlig'i etib tayinlanadilar [2:723]. Ularning soliqlarni oshirishi, jabr zulmi kuchaytirishi qo'zgonlonga sabab bo'lib, devon orab olinadi. Xoja Qutbiddin Tovus Semnoniy toshburon qilinadi va madrasa hujralaridan biriga kirib zo'rg'a omon qoladi. Bu zo'rovonlikni tugatish uchun Alisher Navoiy yuboriladi. Mir Alisher Navoiy taftish ishlarini olib borib isyonni tinchlantiradi. Xalqni tinchlantirish uchun farmon ya'ni soliqlarning nohaq olinganligi bekor qilinganligi barcha minbarlardan o'qib beriladi. Bechoralar yordam berilib mazlumlarning shikoyatlari ko'rib chiqiladi. Bosh aybdor Xo'ja Nizomiddin Baxtiyoriy kishanlanadi va uning o'rniga Xoja Qutbiddin Tovus qayta devonga qaytariladi. Mir Alisher Navoiy boshchiligida komissiy qo'zg'olonni tinchitishga erishadi va Xondamirning ta'kidlashicha bu Navoiyning davlat amaldorlari orasida hurmati oshishiga sabab bo'ladi. Bu holatda ham xulosa chiqaradigan eng muhim jihatimiz urush davrida xalqning ishonchini qozongan bosh vazir tekshirib ko'rilmadan, davlat oldida dushman xujumi turgan og'ir vaqtda almashtirilganligi, va xalq asosiy tayanch ekanligiga e'tibor berilmasdan soliqlarning oshirilishi og'ir oqibatlarini keltirib chiqarishi mumkin.

Sulton Husayn Bayqaro askarlarining kamayib ketganligi sababli arlot qabilasi ichiga chekinadi. Hirotda qalasi esa Poyanda Sulton begim tomonidan berkitilib hatto Yodgor Muhammad Mirzo Tus shahrida ekanligida 1470-yil 5-iyulda uning nomiga xutba o'qitirib bayram boshlab yuboradi. Yodgor Mirzo Hirotda shahriga 1470-yil 7-iyulda kirdi va 8-iyulda qadimiy boshqaruv qasri Bogi Zag'onga kirdi.

Amir Hasanbekning turkman amirlari Xurosonda qolishga qaror qiladi va bu shunday ham qiynalgan xalqni azobini kuchaytiradi. Ularning zo'ravonligi e'tiborsiz qoldiriladi davlat boshqaruvi esa Xoja Qutbiddin Tovus va Poyanda Sultonbegim qo'lida qoladi. Manbada shahzoda Yodgor mirzo ayshu ishratga beriladi, mamlakatlar ishlariga parvo qilmaydi, zulm qo'rganlarni arizalari tekshirilmaydi deb eslatiladi [2:728] Turkman amirlaridan Halil oqquyunli Rodgon aholisiga Zaynalbek oqquyunli Ko'diston aholisiga zulmni kuchaytiradi. Hatto ko'pgina Xurosonliklar boshqa yutrlarga ko'chib keta boshlaydi. Kuchli amirlardan Amir Hasan Temurning o'z suyurg'oliga ketishi Hirotda biror bir sergak kishini qolmaganligini bildiradi. Podshoning tinmay ichkilikka berilib qolishi, turkmanlarning zo'ravonligining ko'chayishi, islom qoidalari buzilib qonun qoida qolmaganligi xabarlarini Sulton Husaynga yetib kelavergach tavakkal qilib Hirotda bostirib borishga qaror qiladi. Bu qarorni faqat Alisher Navoiy bilan maslahatlashganligi va Navoiydan maslahat olganligi manbada keltiriladi. Navoiy bu niyatni o'ta yashirin tutish lozimligini ta'kidlaydi va "agar bu so'zni menga ham aytmaganingizda yaxshiroq bo'lardi" deya qo'shimcha qiladi. Bu darajada xavfsirash nima uchun deb so'ralganda Yodgor Mirzo panohiga qochmoqchi bo'lgan kishilar bu xabarni bilsalar tezda o'sha tomonga qochadilar va sizga qarshi chora ko'rishadi deb javob beradilar. Murg'ob vohasiga kelgach temir sovuqlar taqsimlanadi va 850 kishi mukammallab qurollanib Hurot tarafga qarab yo'lga tushadi. Yo'lda askarlarni ruhini ko'taruvchi voqea yuz beradi. Bobo Xokiy ismli mashhur zo'hd tariqat vakillaridan biri bo'lib, bu kishi tarki dunyochilik bilan shug'ullangan va biror shoh yoki amirni o'ziga do'st tutmagan edi. Bobo Xokiy Amir Temur askarlaridan biri bo'lganligi odatiga xilof ravishda Sulton Husayn istiqboliga chiqishi bir tug', bir qo'y, bir o'q - yoy berib hoqonni manziliga tushirib ovqat tortishi va Hirotda tomonga qarab qo'lini qilich sermagandek qilib uch marta o'q'talib, nayzasini Sulton Husaynga berishi askarlarni shijoatlantirib yuborganligini aytib o'tishni lozim topdik. Qisqasi shuncha katta qo'shin bo'lishiga qaramay g'afalda yotgan Yodgor Mirzo ichkilik oqibatida davlatni boy beradi va o'ldiriladi. 850 kishi hech yo'qotishlarsiz katta davlatni egallaydi. Davlatni egallagan Sulton Husayn qozi Qutbiddin Ahmad al-Imomiy, mavlono Kamoliddin Shayx

TARIX

Husayn at-Taqaviy guvohligida quyidagicha farmon chiqaradi: “Qishloq aholisi-yu dehqonlar, Hirot aholisi va unga tutash mahallalardagi kosi-bu hunarmandlar ikki yilgacha xorijiy solig'i va qo'shin puli solig'idan ozod bo'ladilar, belgilab qo'yilsinkim, devon amaldorlari o'sha soliq pullarni undirish uchun fuqoning yaralangan dillariga tuz sepmasinlar” [2:736]. Xuddi shu holat Abdurazzoq Samarqandiy asarida ham keltiriladi faqat qo'shimcha tarzda qozi Qutbiddin Ahmad al-Imomiy, mavlono Kamoliddin Shayx Husayn shaxsan o'zlari shahar atrofi va mahallalarni aylanib tushuntirish ishlari olib borishlari tayinlanadi [1:667]. Xondamirning ta'kidlashicha qozi va mavlaviyning jar chaqirib aylanib yurishi odat tusiga kirmagan bo'lsada xalq bilan uchrashib bu farmon tushuntirib chiqiladi. Bu jarayonlarni kuzatsak uchunchi renesans davrida hukumatimiz tomonidan amalg oshirilgan Mahallabay ishlash haqidagi hukumat qarorlarining tarixiy ildizlari temuriylar davriga borib taqaladi [4].

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Temuriylar saltanati bu davrga kelib ikki qismga bo'linib boshqarilgan bo'lsada, davlatni adolatli tarzda boshqarish usullari, diniy ulamolarga e'tiborning yuqoriligi jihatdan o'xshash bo'lgan. Sulton Husayn Boyqaro davrida Xurosonda bu masalada ancha ijobiy ishlar amalga oshiriladi. Masalan, 1470-yil 23-avgust kuni Xoja Abdulloh Ansoriyning mozoriga ziyoratga borgan Sulton Husayn mavlono Kamoliddin Shayx Husaynni chaqirib “Saltanat poytaxti Hirotni xuddi Sulton Abu Said Mirzo zamonasidagi shariat quyidagi bo'yicha boshqarmoq kerak. Agar shaxsan men yoki ukam yoki o'g'linga nisbatan shariy jazo qo'llanish taqozo etib qolinsa, uning ijrosini orqaga surmaslik lozim dedi [1:668]. Shunga o'xshash bir necha qonunlarning chiqalishi davlatning xalq bilan hamohangligini ta'minlaydi. Bobur mirzoning xabar berishicha dastlab taxtni olgach olti-yetti yil ichmadi. aynan shu dastlabki davrda davlat rivojlanishda davom etadi. Keyin esa ichkilikka berilib, qo'chqor saqlab, kabutar saqlab, kabutarbozlik qilardi, xo'roz ham urushtirardi [3;176]. Bizning e'tiborimizni tortgan jihat shuki 1469-yilning martidan 1470-yilning avgustiga qadar vaqt oralig'ida Sulton Mahmud, Sulton Husayn, Yodgor Muhammad Mirzo ya'ni uch Temuriy shoh taxtga kelib ketadi. Bularning har biri davlatni saqlab qolishga urinib ko'radi. Lekin Husayn Bayqaro amalga oshirgan tadbirlar o'z natijasini beradi va xalqning qo'llab-quvvatlashiga erishadi. Natijada Sulton Husayn Bayqaro davlati mustahkamlanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Самарқандий, Абдураззоқ. Матлаи саъдайн ва маъмаи баҳрайн. К.И/ Абдураззоқ Самарқандий; Форс тилидан тарж., сўзбоши ва изоҳлар муаллифи А.Уринбоев; Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси, Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти. О'zbekiston, 2008. 832 б.
2. Ғиёсиддин ибн Ҳумомиддин Хондамир Ҳабиб ус -сийар фи ахбори афроди башар. Тошкент “ O'zbekiston” 2013. 1265 б.
3. Заҳириддин, Муҳаммад Бобур Бобурнома. – Ҳозирги ўзбек тилига табдил қилганлар: Ваҳоб Раҳмонов , Каромат Муллаҳўжаева.- Тошкент: “ O'zbekiston” НМИУ, 2019. 440 б.
4. lex.uz. 152-son 19.03.2021. “Mahallabay” ishlash tizimini amaliyotga joriy etish va aholining tadbirkorlik tashabbuslarini yanada qo'llab-quvvatlash chora -tadbirlari to'g'risida qarori
5. Муқимов З.Ю. Темурийлар. – Самарқанд, 2016. –154 б.
6. Ҳайитметов А. Темурийлар даври ўзбек адабиёти: тадқиқотлар, мақолалар, лавҳалар / Масъул муҳаррир: Т. Мирзаев. – Тошкент: Фан, 1996. – 160 б.
7. Lentz Th. W., Lowry G. D. Timur and the Princely Vision, Persian Art and Culture in the Fifteenth Century. Los Angeles: 1989. 396 p.
8. Mulavi Abdul Muqtadir. Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore: Persian Poets, Pirdausi to Hafiz. Forgotten Books, 2017. 294 p.
9. Abel Pavet de Courteille. Mémoires de Baber (Zahir-ed-Din-Mohammed), fondateur de la dynastie Mongole dans l'Hindoustan / traduit du Tchaghataï par Abel Pavet de Courteille. –Paris, Maisonneuve, 1871, 467 p.
10. Eftymiou M. L'art du livre en Asie centrale de la fin du XVIe siècle au début du XXe: Étude des manuscrits coraniques de l'Institut d'Orientalisme Abu Rayhan Biruni. –Leiden, 2014, 224 p.